

Людвиг Селимски

Шльонски университет в Катовице (Полша)

Институт за славянска филология

ORCID: : e-mail: selimski@wp.pl

Диалектна основа на *Pastirska knigha* (1848) от Андреа Канова. 1. Фонетика

Резюме: Епископ А. Канова се е старал текстът му да е достъпен, разбираем не само за католиците в България – в него се явяват и консонантите *v*, *f* и *h*, които липсват в диалекта на католиците. А ограничена (в 11 думи/16 форми) е появата на характерния за диалекта на католиците нов вокал *i* на мястото на акцентирано *è*. За отбелязване е и появата на вокала *e* на мястото на *a* в наречието *delèc* 'далеко' и в прилагателното *delečni* 'далечни', както и на диалектната форма *se* на мястото на книжовната *sa* 'са' (за 3 л. мн. ч., сег. вр.) на спомагат. глагол съм. Всички тези фонетични особености са безспорно свидетелство за това, че изследваният текст е изграден в основни линии върху диалекта на католиците.

Ключови думи: консонант, вокал, звукови промени, диалект на католиците.

Abstract: The dialectal basis of “Pastirska knigha” (1848) by Andrea Canova. 1. Phonetics. Bishop A. Canova made an attempt to make his text accessible not only to the Catholics in Bulgaria; it includes also the consonants *v*, *f* and *h*, typically missing in the dialect of the Catholics. And yet the appearance of the new vocal *i* (replacing the accented *è*), typical of the Catholics, is limited (to 11 words/16 forms): *cetimi* 'четеме/we are reading'; *lizzito* 'лицето/the face'; *nimasce* 'нямаше/there was not', *obricese* 'обрече се/he promised', *porimnuvam* 'поревнувам/I like', *rastiti* 'растете/you are growing', *sledini* 'следене/following', *smilat* 'смелят/they are trampling', *tij* 'това/that', *viki* 'веки/already', *zovise* 'зовè се/they call it'. The appearance of the vowel *e* in place of a vocal *a* in the adverb *delèc* 'далеко/far' and in the adjective *delečni* 'далечни/distant' is also noteworthy. Of equal importance is the dialect form *se*, which appears in the place of the literary *sa* ([Cyr. *ca*] '(they) are'). All these phonetic features are indisputable evidence that the studied text is built mainly on the basis of the dialect spoken by the Catholics.

Keywords: consonant, vocal, sound change, dialect of Catholics.

Авторът на *Pastirska knigha* (1848) Андреа Канова е роден на 15 май 1806 г. в Италия. От 1823 г. е в Ордена на капуцините, а е ръкоположен за свещеник на 20 IX 1828 г. От 1841 г. е в Пловдив(ско), от 15 VII 1843 г. е апостолически викарий на Софийско-Пловдивския диоцез, а от 14 VII 1847 – титулярен епископ на Кроя, «миросан на 26 III 1848 г.», както пише на титулната стр. на *Pastirska knigha*. След четвъртвековна апостолска дейност починал в Пловдив на 10 VIII 1866 г., погребан в катедралата «Св. Лудовик» (за дейността му вж. Walczak-Mikołajczakowa 2004, 162, 165).

Книгата е на латиница, което затруднява не само читателя, но и изследвателя – той не винаги правилно ще схване българската звукова форма зад транскрипцията, за да определи езиковата/диалектната принадлежност на съответната единица и нейното лексикално и/или граматично значение. Не липсват и грешки – не само езикови, на автора-чужденец, но и най-невероятни механични размествания на буквите при подготовката на книгата за печат. Още на титулната с. 1 се забелязва излишно *s* в думата *darſgiava* ‘област’. А покрай системата за предаване на българската реч с латински букви по италианския правопис, не без влиянието и на хърватски образци или съответствия, се откриват и не малко непоследователности и изключения.

Моята задача тук е – като носител на говора на българите католици в с. Житница (съкрат. Жт), Пловдивско – да изтъкна на първо време онези фонетични особености, които безспорно свидетелстват за неговата католишка диалектна основа.

1. Бележки за правописа

Доколкото може да се говори за **правила** при записване на българския текст с латиница, те са следните (грешки се посочват при отделни примери по-нататък):

Латиница Кирилица

с	к: <i>delèc</i> ‘(нареч. далèко)’, <i>tacam</i> ‘такъм’ ч: (пред <i>n</i>): <i>vesno</i> ‘вечно’, <i>delecni</i> ‘далечни’, с алтернация <i>ч</i> : <i>к</i> в прилагателното за м. р. ед. ч. с наст. <i>-en</i> ч: (пред <i>e, i</i>): <i>ces</i> ‘час’, <i>cilek</i> ‘човек’, <i>Cierkua</i> ‘черква’
сі	ч: (пред <i>a, o, u</i>): <i>ciakah</i> ‘чаках’, <i>borciove</i> ‘борчове’, <i>ciuli</i> ‘чули’
ск	чк: <i>sicki</i> ‘всички’, <i>pracke</i> ‘пръчки’
g	дж: (пред <i>e, i</i>): <i>angek</i> ‘анджак’, <i>dargi</i> ‘държи’, <i>dargiave</i> ‘държави’ (с диал. [Житница] <i>дж</i> за книж. <i>ж</i>), <i>gioab</i> ‘*джоаб, отговор’
gh	г: (пред <i>e, i</i>): <i>drughi</i> ‘други’, <i>ghiaulat</i> ‘дяволът’; среща се и пред <i>a, o</i> и <i>u</i> без това да е необходимо
J	И: <i>Jssukras</i> ‘Исукръс(т)’
j	*й: <i>jak</i> ‘як’; <i>juk</i> ‘юк; товар, бreme’
qu	к: <i>taquivi</i> ‘(диал.) такиви’ кв: <i>jednaqui</i> ‘еднакви’
s	з: (между гласни, рядко): <i>karese</i> ‘карези’, по итал. правопис ш: (рядко) <i>karsilak</i> ‘кършилък’, <i>dusman</i> ‘душман(ин)’, <i>taski</i> ‘тежки’
sc	ш: <i>vascte duscı</i> ‘ваште души’, <i>tascko</i> ‘тежко’, <i>duscıà, sciube</i>
sci	ш: (пред <i>a, o, u</i>): <i>duscıà</i> ‘душа’, <i>sciube</i> ‘шубе’, <i>izvarsıovam</i> ‘извършвам’
sm	зм: <i>gasmırsłoto</i> (< * <i>rasmırstvo</i> ‘размирица’), по итал. правопис
x	ж: <i>mexdu</i> ‘между’, <i>moxı</i> ‘може’, <i>podloxa</i> ‘подложа’, <i>xıvot</i>

xi	ж: (пред <i>a</i> и <i>o</i>): <i>xia</i> ‘(диал. [Жт] жа) ще’, <i>xialba</i> ‘жалба’, <i>laxiovne</i> ‘лъжовни’
y	и: (единично): <i>yme</i> ‘име’
z	з: <i>zemè</i> ‘земя’, <i>za tozi, iz</i> ‘из’ с: <i>horzuzluzzi</i> , мн. ч. от (тур.) <i>урсузлук</i> ‘злина’ ц: <i>Otaž, venez, sarze</i> ‘сърце’, <i>valzite</i> ‘вълците’, <i>jurnezi</i> ‘юрнеци’
zz	ц: <i>lizzito</i> ‘лицето’, <i>gazze</i> ‘ръце’

В отделни случаи се забелязват излишни допълнения към дадена буква, които по принцип служат за уточняване на нейното звуково съответствие. Така напр. още на титулната страница – в заглавието на книгата – ще си зададем въпроса, защо *knigha*, а не само *kniga*, щом буквосъчетанието **gh** е потребно само в позиция пред следваща предна гласна *e* или *i* в същата дума. В този случай това е може би заради формата ѝ за множ. ч. *knighi(te)*.

2. Вокални промени

2.1. Най-характерна за католишкия (павликянския) говор е застъпването на **акцентирано** *è* (< **e*, **ε* и – по-рядко – от **ь*, а в някои села в отделни примери и от **ě*) с **нова фонема** *ỳ*. Тя се **различава** от книжовното (и общонародно) *ì* (< псл. **i* и **y*), чийто корелат в говора е с по-ниска и широка артикулация, по-близка до тази на укр. (кирил.) *и* и пол. (лат.) *у*, отколкото до рус. *ы*, с което я представям тук. Това ново *ỳ* се противопоставя фонологично на *ì* от етимолог. **i* и от съвпадналото с него **y*, от което е рус. *ы*. В първата си публикация по този въпрос (Селимски 1974) новото *ỳ* отбелязвах и с лат. *ì*, като не смятах по-ниско учленяването *и* за толкова близко до рус. *ы*. По този начин бълг. катол. *тѣтка* ‘тетка’ можех да соча като най-близко до сродното и еднакво с него по форма и значение укр. *тѣтка* ‘тетка’. В говора фонологичната опозиция *ỳ* : *ì* се проявява на три равнища: морфологично, словообразователно и лексико-семантично.

Морфологично равнище. При глаголите от I спр. с акцент върху флексията, като *берà*, диалектната (католишка) форма за 3 л. ед. ч. сег. вр. *берì* ‘(той) бере’ се противопоставя фонологично на императивната (за 2 л. ед. ч.) *берьì* ‘берì’¹. Срв. и диал. опозиция (2 л. мн. ч.) *берѣты* (императив) ‘берете’ – *бериты* (индикатив), а също така *перѣты* ‘импер.) перете’ – *периты* ‘индик.) перете’, *четѣты* – *четиты* и т. н. Новото *ỳ* (< *è*) се явява и в окончанията за 2 л. ед. ч. *берìш* ‘береш’ (вж. по-долу, т. б) и за 1 л. мн. ч. *берìм(ы)*. Срв. и опозициите, като: *путпрѣ* ‘(аорист, 2 и 3 л. ед. ч.) подпря’ – *путпрьì* ‘(презент императив, 2 л. ед.

¹ Срв. опозицията «*плѣты* ‘плети’ – *плѣтì* ‘плете’», с която Ст. Стойков илюстрира забелязаната от него тенденция в банатския говор «фонемойдните варианти [и] [ы] да се превръщат в отделни фонемии» (Стойков 1967, 52). По този начин Стойков – като един от първите – се изразява по-определено и ясно за фонологичния характер на различието между новото *ỳ* (< *è*) и вариантите на *ì*, застъпващи псл. **i* и **y*.

ч.) подпри' – *путпрѝ* ' (презенс, индикатив, 3 л. ед. ч. [да/ако/като]) подпре'; срв. и подобните опозиции: *прустрѐ* 'простря' – *прустрѝ* 'простри' – *прустрѝ* ' (да/ако/като) простре'; *спрѐ* ' (ти, той) спря' – *спрѝ* 'спри' – *спрѝ* ' (да/ако/като) спре'; *умрѐ* ' (ти, той) умря' – *умрѝ* 'умри' – *умрѝ* ' (да/ако/като) умре.)' и т.н.

Словообразователно равнище. Гласната -й- (< -ѐ-) в катол. облик на суфикса -ѐж (> -йиш, -йж-) на отглаголното съществително се противопоставя фонологично на тематичната гласна -ѝ- (< -й-) на глаголните форми за 2 л. ед. ч. сег. вр. от II спр. с акцент върху флексията -йиш (> -ѝиш в говора), срв.: *гармѝиш* 'гърмѐж' (отглаг. съществ. на -ѐж) – *гармѝиш* 'гърмѝш' (2 л. ед. ч.); *ламтѝиш* 'ламтеж' – *ламтѝиш* 'ламтиш'; *платмѝиш* 'платтеж' – *платмѝиш* 'платтиш' и др. под.

Лексико-семантично равнище. Числителното редно ж. р. *пѝта* 'пѐта' се различава от **съществителното** име *пѝта* 'пита' и от **глагола** *пѝта* 'пита (3 л. ед. ч. сег. вр.)'; съществ. *плѝтка*, (мн. ч.) *плѝтки* 'плѐтка' се различава от **прилагателното** име (ж. р. ед. ч.) *плѝтка*, (мн. ч.) *плѝтки* ' (ж. р.) плитка, -и'.

В изследвания текст ярката диалектна промяна на *ѐ* в нова фонема *ѝ*, различна от книжовното (и общонародно) *ѝ*, се открива в малък брой случаи – тя е била съзнателно избягвана. Понеже в някои публикации върху подобни източници се изтъква, че коментираната тук особеност уж не е намерила отражение, а – фактически – не е била забелязвана от някои автори, тук ги посочвам изчерпателно (11 думи в общо 16 употреби):

cetìmi 'четѐм': Akó *ceìmi* na stari kitape od okomuscete se kazova ci imaha mlogo veri ama siga nemaghi vekì (20)²; se *ceì* 'четѐ се (в смисъл: брои се, смята се)': sadaka deto se poiska od vas *se cetì* dip manenka (26);

lizzito 'лицѐто': sas tolkova rados i veselia na *lizzito*, sas tolkova mir u dusciata (21). За да не си мислим, че може би се отнася за редукция на *e* (> *и*), ще добавя, че в говора *лицѝ* 'лицѐ' се различава от *лѝци* 'външната (предна/по-хубава) страна (на нещо)';

nimasce 'нямаше', в говора предполагащо изходно *нѐмам* от стб. *нѐ имамъ* (БЕР IV: 732–733), а не от нѝмамъ: Sveti Jovan [...] u sickite negovi knjighe, kaktò da *nimasce* drugho, zaman naracesce bratska millos (7); **nimakaghi** 'нямаха (в смисъл: нямаше) ги; липсваха': Na tuà ureme gherciek se vidat po svetat mlogo veri, kojeto *nimakaghi* na staro ureme (20); **nimaghi** 'няма ги': zashto *nimaghi* na staro ureme (20);

obricese 'обрече се, обеща' (17, 2 пъти), в говора *убрѝчы сѐ*; **pak se obrice** 'пак се обрече' (17); срв. простата форма *рѝче* 'рѐче' (Милетич 1910, 8);

porimnuvam 'харесвам, пожелавам': Tuà nescto *porimnuvam*, i iskam (28); срв. **порѐвнувам (се)** 'харесвам (се)', **порѐвна** (диал.) 'пожелая, поискам, харесвам' (Геров 1978, 207; БЕР V, 528–529);

rastiti 'растѐте (2 л. мн. ч., индикатив)': od den na den *da rastiti* na dovarscina od kristianskite kreposti (25); в говора индикат. форма *растѝты* се различава от императ. (2 л. мн. ч.) *растѐты* (в книжовния език *растѐте* е за индикатив и за императив);

² Цифрата в обли скоби е страницата, на която се намира съответният пример или фрагмент.

sledīni ‘следене’: da j poklonevati vascto sarze, ama povici sas *sledīni* od nejnite kreposti da ja proslaviti (26). Едва ли е с редуция от *слѣдене, от хърв. slijèdǣnje;

smīlat ‘смѣлят, стъпчат’: i sickata onaja kraunisctina deto moxiat da *smīlat* horata kolandrisovaha da maciat kristianete (21);

tij ‘това’: *tij* pak je moja zdrava volia da smisla (28); в други източници: *tij* mojè nevòlno tēlo; Tij odpuscetènie (Arabagiski, Jakovsky 1844, 140, 155), *tij* knigice (Jakovsky 1866, 149, 150). Местоим. *tij* е с вокал *и* под влияние на близките по форма и значение местоимения *ний* ‘него’ за 3 л., ед. ч., ср. р., гламерат. падеж (Селимски 2006: 44–45) и *суй* ‘тъй, така’ от псл. **sbjъ* (Селимски 2015, 311–312; срв. Селимски 2017, 292);

viki ‘вече’ (9) – срещу 4 появи в облик *veki*; от диал. *вѣке, вѣки* ‘вече’, тук и с катол. ново *ù* (< **ѣ*), срв. стб. *вѣѣ*, пол. *więcej* ‘повече’ (БЕР I, 139);

zovise ‘зовѣ се, нарича се’: *kojà zovise dirèk* (16); *emi se zovì joscti nascia* Majkia millostiva (25).

На фона на представената промяна, доста осезателна и – затова – съзнателно избягвана, честата поява на относителното местоимение *kojeto* вместо формата за мн. ч. *kojito* се представя като резултат от свръхстарателност – доколкото не се отнася за хърв. које за ж. р. мн. ч. вин. (= им.) пад., побългарено с членната морфема -to.

2.2. В говора псл. **ja* в позиция след съгласна се застъпва от гласна *e*. За отбелязване в текста на еп. Канова е *zeme* (< псл. **zemja*) ‘земя’: *zlocesta zemè*; *tazi zemè* (9), на *zemeta* ‘на земята’ (12, 27, 28), на *таја zemè* ‘на тая земя’ (13, *таја* с погр. *т* вм. *т*); *mestà od zemeta* ‘места на земята’ (18). За този облик, съответстващ на *земѣ* ‘земя’ в Житница, Ореш, Свищовско (Стефанова 1991, 116) и в банатския говор (Стойков 1968, 88–89), в БЕР I не се споменава. Псл. **ě* обикновено се застъпва с *e*, за други субституции вж. *Прегласи* (2.8).

2.3. В говора псл. **ѣ* покрай *e*, както в прилагателното *мек* ‘мек’, в позиция под акцент се застъпва в някои примери с новото *ù*, както при *ù* (< псл. **e*, срв. 2.1). Но в отделни случаи псл. **ѣ* се застъпва в акцентна позиция от гласната *ѣ*, както в Житница (Пд) и в Ореш (Свищ.) в прилагателното *тѣшка, тѣшко* и т.н. и с обобщено *ш* (от формите с -*шк*- < -*жк*-) и за мъжки род *тѣшѣк* срещу книжовното (и общонародно) *тѣжѣк* (от псл. **těžькъ*). Прочее, **няма съмнение**, че в нашия текст нареч. *tascko* ‘тежко’ (27) застъпва не книжовното *тѣжско*, а диал. католишко *тѣшку*; срв. и *taski borciove* ‘тежки (преносно) задължения’ (5).

2.4. Забележителна особеност е появата на гласна *e* в основата на наречието *delèc* ‘далеко; далече’: *delèc od nej* (3), *delèc od vas* (13) и прилагателното от него *delecni* ‘далечни’: *delecni mestà*; *Viliate [...] delecni* (18), *delecni veliate* (27). По изглас подобно на диал. *далѣк* (БЕР I, 315), то е точно съответствие на диал. *deliк*(у) и *deličин* в Житница, и – по Дипл. раб. – в Ореш (Свищ.), ако се абстрахираме само от прехода на *ѣ* в ново *ù*, който еп. Канова съзнателно е избегнал. Прилагателното *делѣк* ‘далечен’ (и *делѣку* ‘далеко’), отбелязано в с. Дервент, Дедеагачко (Бояджиев 1970, 227), се привежда в ЭССЯ (4, 184, s.v. **daleкъ*[jъ]), но без коментар за гласната *e* в основата. И така, не може да има съмнение, че чрез вокала *e* в първата сричка на *delèc* и *delecni* текстът на еп. Канова се свързва

с католишкия ареал. А промяната $a > e$ трябва да е резултат от регресивна асимилация ($a - \grave{e} > e - \grave{e}$) – уподобяване на неакцентирания вокал *a* по акцентирания *e*.

2.5. Рядка особеност, характерна за катол. говор, е формата на спомагат. глагол *съм* за 3 л. мн. ч. сег. вр. *сѐ* ‘(те) са’ и – под акцент – *ны сѐ̀* ‘(те) не са’, застъпваща стб. стъ (< псл. **sęty*). Гласната в отрицат. форма *ны сѐ̀* ‘(те) не са’ е същата, както в *земѐ̀* ‘земя’ (вж. 2.2), в *прасѐ̀*, *телѐ̀* и др. при католиците (Житница и Ореш) и в банатския говор (Стойков 1968, 88–89, 180, 231). Тя е добре представена у еп. Канова: *i pogolemi se bili razgovokite, deto sti mi dali* (5; с пропуснато *r* от **razgovorka* ‘[прен.] утеха’); *sickite [...] promisleni se uceleni* (6); *teja mojè misleni, i hurti ni se tukuci [...] od mojet jezik* (6); *oh kolko scteha sicki da se ciastili na tazi zlocesta zemè* (9; с погр. *ciastiłi* вм. **ciastiłi* ‘честити’); *kristianete [...] se na jedno zdruzeni* (10); *hora, kojè na yme Boxi se na jedno izbrani* (11); *tej se dukare [...], ako negovite dela se mexdu teh [...] izbrane ‘събрани’* (12); *polovernizite [...] se na jedno zdruzeni, a kaktò ni se zdruzeni na Jme Boxi [etc.]* (14); *ipak sickite drughe veri se laxiovne, zascto ni se zadadine od Bogha* (15); *ima po jedni mexdu vam, deto se sebèp od kaughì* (16); *drughe veri se krivi, i laxiovne* (18); *kaktò se sciahate ‘свидетели’ knighite od oneja Redovnizi; taquiva ni se sickite drughe veri* (19); *pak tezi veri ni se rasilane po sickia svet; etto indici taquiva veri se laxiovne* (20); *spored nej pak se razdali bisbroi knighi, i kitape* (21); *ci dip malko se oneja deto se ispazavat zascto dip malko se, deto iz varsciovat zakonete od Issukrasta; zerè duma Issukras, ci mlogo se vikani, a malko se odbrani* (24); *zere na filbe ima katolizi, i ci se sarzoviti da rastilet slavata od Bogha* (26).

2.6. Редукция на неакцентиранияте широки гласни ($e > u$; $o > y$), известна и в други говори (редукцията на *a* [$> \text{ъ}$] не е отразена – в транслитерацията, приложена от еп. Канова, бълг. *ъ* се предава с лат./бълг. *a*):

2.6.1. Редукция на $e > u$: *ni moxi* ‘не може’, *rovici* ‘повече’, *zemi* ‘вземе’ (3), *sigà* ‘сера’, *ci* ‘че’ и др. Както и в говора, явява се в наст. *-ni* (< *-ne/-nie*): *posivani, kazandisovani, praveni, redeni* (3), *iskani, ubaxdeni, odredeni* (4) и др.; в наст. *-in* < *-en* (за прилагателни / причастия): *falin*; *dovarscino* (3), *nakicin* (4), *dlaxin* (5), *verin* (8), *zemin raj* (9), *silin* ‘силен’ (12), *dostoin* ‘достоеен’ (14) и др., но срв. *propadena* ‘пропъдена’ (9).

Глаг. оконч. за 1 и 2 л. мн. ч. *-m(e)* и *-me* се явяват с гласна *-u* (*-mi*, *-ti*): *ci se maciti da xiveiti* (5), *varviti; znajti* ‘знаете’; *xia baditi* ‘ще бъдете’ (6), *zaminevami* ‘заменяваме’ (8) и др. Обаче отглаголното съществ. (мн. ч.) *izmamite* ‘измамите’ е с гласна *e* в членната морфема *-te/-me*: *izmamite od paklenski dusman* ‘душман’ (6). А така е и в говора (Житница): съществителното (мн. ч.) *izmám-ы-те* е с гласна *-e* в члена – за разлика от положението ѝ в еднаквата по фонемен състав (и акцентуация) **глаголна** форма *izmám-ыты*, с оконч. *-ыты*, с изгласно *-ы* (< *-u* < редуц. *-e*) – срещу книж. *-и-те*.

В някои случаи с окончание *-e* за мн. ч. на имена от женски *-a*-основи вместо *-и* може да се отнася не за фонетична промяна, а за морфологична особеност – прилагане на окончание «по хърватски образец», срв. напр. *knighe* (7), покрай *knighi* (21) и *knighite* (19), *pracke* ‘пръчки’ (12) покрай *prackite* (13).

Спомагателният глагол *съм* е с редуцирана гласна *-e* (> *-u*): *smi* ‘сме’ (14, 25), *sti* ‘сте’ (5, 9, 12, 13), в говора реализирана като *-bi/-bì*.

2.6.2. Редукция на *o* > *y*: *pomusc*, *pomusce* ‘помощ(и)’ (5, 11, 19, 22, 28); *ubarna* на *Verata povici pugane* (10); *kojato mi ubadi ci sam odbratn* ‘(с излишно *t*) избран’, срв. хрв. *ödabrān* (4); *takova ubaxdeni* (4); *da mi ubadi negovata prisveta volia* (4); *i da ubaxdet na kristianete* (7); *drugh pat im ubaxdisce* (8); *tazi millos ubarna* на *Verata povici pugane* (10); *praudini od Bogha ubadine* ‘обадени’ (15); *od Bogha ubadino* (15); *verata ubadina od Bogha* (16); *i se ubadiha* на *svetat* (20); *zgudenika* ‘сгоденика’ (23); *scta da vo ubada* (25).

2.6.3. На фона на редукцията са очевидни и случаи с **хиперкоректно** правописание. *o* вм. *y* (лат. *u*): *ossilni* ‘усилни’ (7), *ostà* ‘уста’ (10); л. мест. за 1 л. мн. ч. *mo* (вин./дат. пад.) срещу диал. (Жт) *my* ‘нас, ни; нам’: *zaman mo prekazovasc* ‘винаги *ни* приказваш’ (8); л. мест. за 2 л. мн. ч. *vo* (вин./дат. п.) срещу диал. (Жт) *ÿy* ‘вас, ви; вам’: *trebe da vo je dragho kato znaiti*; *Napokom oh kolkò trebe da vo je strascno, katò znajti* (11); в турцизми: *kovèt* от ар.-тур. *kuvvet* ‘кувет; сила’ (3), *horzuzluzzi*, мн. ч. от *урезулук* ‘злина’ (< тур. *uğuz-suzluk*) ‘липса на късмет’ (9); *oighun* от тур. *uygun* ‘сходен’ (10) и др.

2.6.4. Явление **обратно на редукцията** е появата на вокала *e* на мястото на неударено *u*. Макара и да изглежда като свръхстарателен изговор или/и правопис, в някои случаи това се дължи на по-ниската му и широка артикулация, характерна за говора, т.е. като вокала *e*, както напр. в: *naistena* (7), *istenska* ‘истинска’ (9).

В много случаи префикс *при-* се явява като *пре-*: *da se prebira* ‘да се *при*бера’, *prejah* ‘*при*ех’ (4), *prekazova* ‘*при*казва’ (8, 19), *prelika* (в говора акцентът е на втората сричка) ‘*при*лика’ (9, 15, 20), *prebrahase* ‘*при*браха се’, *prebrana* ‘*при*ета’ на *sekoj mesto* (19), *prejmet* ‘*при*емат’ (22), *Precistenì* ‘*при*частие’ (24), *Prejemeti* ‘*при*емете’ (28) и др.

2.7. Синкопа и полувокализация на неударени гласни предимно в средисловие и в изглас: *vascta* ‘вашата’ (14), *vascto* (14); *sirmasi* ‘сиромаси’ (25); *onvà* ‘онова’ (7); *sekoj mesto* ‘всякое’ (19), *da se znaj* ‘знае’ (26); *filbe* (26), от *filibe*, тур. облик на *Филинопол* (Пловдив), срв. *Filibeliskata* *darsgiava* (1, още и с изпадане на *j*: суф. *-isk-* < **-ijsk-*), както в говора; *Mastor* ‘майстор; учител’, с изпадане на *j* (7) и др. Тези промени се срещат в много говори и в разговорната реч.

2.8. Прегласи на гласни. В позиция след съгласните *й, ч, ш, ж* предните гласни могат да се променят в задни и – обратно – задните в предни:

2.8.1. Преглас *a* > *e*: *ces* ‘час’: на *smastin ces*, с погр. *smastin* вм. *smartin* (12), срв. диал. (Жт, в молитва) на *смъртин час*; *чесът, чєска, заўчєс* ‘завчас’; *cek* ‘чак’ (17), както и в Жт; *zaraceno* ‘заръчано’, *zaracem, naracem*, *da se obicet* (7), *kojto obice*; *da se ubiceti*; *usesctemse* ‘усещам се’ (3); *ubaxdeni* ‘обаждане’ (4) и др. Този преглас се явява, както и в говора, и след други палатални консонанти: *tej se razgovarem* ‘разговарям (в смисъл) утешавам се’ (5), *izlazet* ‘излазят’ (6), *da ubaxdet* ‘обаждат’ (7), *da ja razvalet* ‘развалят’ (21) и др. В говора този преглас се явява в много глаголи от III спреж. в презенс и имперфект, срв.: *pak naracesce sveti Paole*; *zaman naracesce* (7). Тук спадат и глаголи, чиято основа завършва на твърда съгласна,

- както напр. в диалектните (Жт, Ореш) *разбырем, упырем* (Стефанова 1991, 45), каквито се явяват и в текста на еп. Канова: *da se oriġem* (4, 2 пъти; 5).
- 2.8.2.** Преглас *e > o*: *gioab*, с преглас (*e > o*) от тур. *cevap*, -bi ‘отговор’: *Vecniat Suditel, ta na nego gioab da davam* (3), срв. диал. (Жт) *джуан* ‘отговор (на Страшния съд)’, с редукция на **o* (> *y*) и изпадане на *v*.
- 2.8.3.** Личните местоимения за 1 и 2 л. мн. ч. *nia* ‘ние’ и *via* ‘вие’, отбелязани в контекстите: *Nia sé imami strah od Bogha*; *Nia sirmasi sinove* (25); *via jako dobré znajti*; *Via xia baditi mojat venèz mojata rados* (6); *via mojè draghi sinove* (9); *dordè via sti izbrani sicki na jednó*, *via scte da baditi jaki* (12) и т.н., са характерни за говора в Житница.

3. Консонантни промени

3.1. В говора (на Жт) липсват фонемите *v*, *φ* и *x*. Обикновено те изпадат или съвпадат в полувокал *ʃ*, а фонем. *x*, освен това, в позиция между вокал и консонант се променя в полугласна *ʃ̣*. Но тези промени се срещат и в други говори, затова и не са от голямо значение. В текста на еп. Канова те се констатираат в малко примери, а фонемата *φ* се явява нормално, за разлика от изпадането/застъпването ѝ с полугласна *ʃ* (в Жт).

- 3.1.1.** Изпадане на *v*: *sicki*, *sickite* ‘всички’ (6, 7, 9 и др.), *sickiat* ‘целият’, *sickiti* (7, 10 и др.); *sè* (в Жт *сѝ*, с ново *ù < è*) ‘все; винаги, постоянно’: *jednà odejà cesto izmetina, cista sè biva* (24), *Nia sé imami strah od Bogha* (25), *i via sè da se dargiti cisti* (26); *gioab*, с изпадане на *v* от ар.-тур. *cevab* ‘отговор’ (и преглас *e > o*, срв. 2.8.2); *kakò* ‘какво’ (4, 5, 12, 14, 15, 18); *tuà* ‘това’ (3, 6); *zarád tuà* ‘зарад това’; *Za tuá* (5), *kakoto* ‘каквото’ (6, 11 и др.); *tuarat* ‘товарът’ (3); *mirsto* *‘мирство’ (3, 9), *rasmirsloto* (вм. **rasmirstoto*, с наст. -*stvo* (10); *zarsto* ‘царство’ (13, 23), *zarstà*, мн. ч. (20); *ina po jedni zarstà* (20), *tej da ghi uvedat na poloverstoto* (22), *na tuà Zarsto* (23), *moghushcto* (23), с изпадане на *v* от суф. -*stvo* (> -*sto*) и опростяване на конс. група *és* (> *š*) от хрв. *mogućstvo*, покрай което се явяват още 4 сродни – срещу частично побългареното *Moghakia* (25).
- 3.1.2.** Вокализация на *v* (> *u*) пред съгласни: *ureme*, вм. **vreme* (3, 20, 21, 28) и при предлога *v* ‘в’: *U Rim* (1), *u cilesko sarze* (3), *u kascti* (26).
- 3.1.3.** Полувокализация на *v* (> *ɥ*, записвана като *ɥ*): *ouze* ‘овце’ (5, 6), срв. *òʃɥè* (в Жт) след числително, а иначе *ɥçè* – с редукция на *o*- (> *y*-) и изпадане на -*ʃ*- (< *v*); *pastir da napusne ouzetezi* ‘овцете си’ (6), *praudinà*, вм. **pravdina* (18), *praudiuá* ‘правдива’ (19), *praudini* (20); *praudinà*; *praudinite* (22).
- 3.1.4.** Асимилация: *vn > mn*, известна в говора, напр. в *грымна* < *гривна*. Явява се в: *ramin* ‘равен’ (24), както в Жт *ràмин*, обобщена от формите *ràмна*, *ràмну* и т.н.; *Tuà nescto porimnivam* ‘харесвам’, срв. (у П. Р. Славейков) *поревнал* ‘харесал’ (28).
- 3.2.** Изпадане на *h*: *Ah kolko prazno arceni praviti vez den u kascti! Kolko pari arciti* ‘харчене, харчите’ (26).

3.3. Палатализация и депалатализация

3.3.1. Наст. *-ка* за съществителни от ж. род се реализира в говора с палат. *к'* (*-к'а*): *Blagodaritelkĭa*, *majkiata* (24), *Majkiā millostiva*, *Majkiā Deviza Maria* (25) и др.

3.3.2. **Депалатализация** на палаталните съгласни, наблюдавана в глаголната флексия, в примери като: *kaĕ da prava* 'права' (4), *da vida* 'видя' (5), *paĕa* 'пазя' (6), *da pravat* 'правят' (15), *sledat* 'следят' (17) и мн. др.

3.4. **Други консонантни и вокално-консонантни** промени, характерни за говора

3.4.1. Наречието на *dlagho* 'на дълго' (8) и прилагателното в *dlagh xivot* (27) са според облика им в говора (Жт) *длъгу*, *длъга* и т. н., както и родопските *длек*, *дл'ѡк* и *длик* (Стойчев 1965, 152), от стб. *дльгъ* (БЕР I, 456), при което *длик* 'дълъг' (Стойчев, *ib.*; Тончева, Илиев 2016, 119) е с вокал *и* (< *è* < *ь*), както при католишкия/павликианския преход на *è* (> *ù*, срв. 2.1).

3.4.2. Преглас на палатално *ѡ' > з'*: *ghĭaulat* 'дяволът' (8, 11) и в производните *ghĭauleteni* 'дяволии' (17) и *ghĭausctini* 'дяволщини' (21).

3.4.3. Преход на консонанта *с* в интервокална позиция в *ц* (*с > ц*) в глагола *късам*, който в Жт, както и в Ореш (Свищ.), звучи *къцѡм*: *trikatno vaxie lesno se ni izkazova* 'скъсва' (12); срв. съответствието му и в говора на с. Момчиловци (Смолянско) *къцѡм* 'късам', *скѡцѡвам* 'скъсвам' и др. произв. (Каневска-Николова 2001, 66), между другото, и с родопското «широко *о*».

* * *

В заключение може да се каже, че от гледна точка на фонетичните му особености, езикът в *Pastirska knigha* на еп. Андреа Канова до голяма степен се базира върху говора на католиците в Пловдивско и Пловдив. «Пастирът» се е колебал между общобългарската (или книжовната/«градската») фонетика, от една страна, и изговора при неговите «ouze» (срв. 3.1.3) – католиците, от друга. Макар че в говора (в Жт) няма съгласни *в* и *х*, в текста му те се явяват, с малко изключение. Епископът е предпочитал съответните словоформи с *в* или *х* като книжовни (и градски в Пловдив), без да са при това неразбираеми за католиците. Но системно се е придържал към католишкия говор от гледна точка на ятовата гласна – напр. в текста срещаме само *mesto* и *vera*, а не – **miasto* или **viara*, въпреки че католишките села в Пловдивско съседстват от повечето, ако не и от всички страни с носители на **ятов** говор, да не говорим за самия Пловдив. А бяха изтъкнати и някои ярки фонетични черти на говора, чието отражение в текста не може да се счита за резултат от съзнателния избор на епископа – за повечето от тях той, италианецът, едва ли си е давал сметка. Това може би се отнася и за най-ярката черта на вокалната система на говора, каквато е преходът *è > ù*. Малкият брой примери с новата фонема *ù* са по всяка вероятност случайни пропуски – много повече са примерите в изучавания текст с вокал *è*, чиито съответствия в говора са с новата гласна *ù*. Това без съмнение се отнася и за появата на вокала *e* на мястото на *a* в наречието *delèc* 'далеко' и в прилагателното *delečni*

‘далечни’, както и на диалектната форма *se* на мястото на книжовната *sa* ‘са’ (за 3 л. мн. ч., сег. вр.) на спомагателния глагол *съм*.

Всички разгледани тук фонетични особености са безспорно свидетелство за това, че езикът на *Pastirska knigha* (1848) от еп. Андреа Канова в основни линии е свързан с диалекта на католиците.

Литература

- БЕР I, IV, V, *Български етимологичен речник [Bŭlgarski etimologichen rechnik]*, т. I, IV, V, София 1971, 1995, 1996.
- Бояджиев Т. [Bojadzhiev T.] (1970), *Из лексиката на с. Девент, Дедеагачко [Iz leksikata na s. Dervent, Dedeagachko]*, [в:] *Българска диалектология. Проучвания и материали [Bŭlgarska dialektologiya. Prouchvaniya i material]*, т. V, София, с. 223–243.
- Геров Н. [Gerov N.] (1978), *Речник на българския език [Rechnik na bŭlgarskiya ezik]*, ч. 4: П [P], фототипно изд. [fototipno izd.], София.
- Каневска-Николова Е. [Kanevska-Nikolova E.] (2001), *Говорът на село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно [Govorit na selo Momchilovtsi, Smolyansko – polovin vek po-kŭсно]*, София.
- Милетич Л. [Miletič L.] (1910), *Павликанското наречие [Pavlikianskoto narechie]*, [в:] *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина [Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina]*, т. XXVI, (Отделен отпечатък [Otdelen otpechatŭk]), София.
- Селимски Л. [Selimski L.] (1974), *Българската диалектна фонемна промяна è > ù [Bŭlgarskata dialektna fonemna protiana è > ù]*, [в:] *В памет на Проф. Стойко Стойков (1912–1969). Езиковедски изследвания [V pamet na Prof. Stoiko Stoikov (1912–1969). Ezikovedski izsledvaniya]*, София, с. 183–187.
- Селимски Л. [Selimski L.] (2006), *Етимологични поправки, уточнения и допълнения [Etimologichni popravki, utochneniya i dopŭlneniya]*, [в:] *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. Научна конференция, посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Стефан Младенов (София, 28–29 юни 2005) [Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyaniya i globalizatsiya. Nauchna konferentsiya posvetena na 125-godishninata ot rozhdenieto na akad. Stefan Mladenov (Sofiya, 28–29 iuni 2005)]*, София, с. 40–46 [= Селимски 2016, 102–111].
- Селимски Л. [Selimski L.] (2015), *Об етимологии двадцати слов. Дополнения и исправления к Болгарскому этимологическому словарю [Ob etimologii dvadtsati slov. Dopolneniya i ispravleniya k Bolgarskomu etimologicheskomu slovariŭ]*, [в:] *Памяти акад. Олега Николаевича Трубачева к восьмидесятилетию со дня рождения (23.10.1930–9.03.2002) [Pamiati akad. Olega Nikolaevicha Trubacheva k vosmidesyatiletiiŭ so dniya rozhdeniya (23.10.1930–9.03.2002)]*, Труды Инст. русск. языка им. В.В.Виноградова [Trudy Inst. russk. iazyka im. V.V. Vinogradova], т. IV, *Этимология [Etimologiya]*, Москва, с. 303–322.
- Селимски Л. [Selimski L.] (2016), *Етюди по етимология и ономастика [Etiŭdi po etimologiya i onomastika]*. *Studia z etymologii i onomastyki*, Велико Търново.
- Селимски Л. [Selimski L.] (2017), *За произхода на петнайсет български думи [Za proizkhoda na petnaišet bŭlgarski dum]*, [в:] *Ob jubileju Ljubov Viktorovne Kurkine*, ur. M. Furlan., S. Torkar, P. Weiss, *Jezikoslovni zapiski* 23/2, Ljubljana, с. 287–296.

- Стефанова А. [Stefanova A.] (1991), *Говорът на с. Ореш. Общи особености с акцент върху словообразуване* [Govorūt na s. Oresh. Obshchi osobenosti s aktsent vŭrkhu slovoobrazuvane], дипломна работа [diplomna rabota], Велико Търново.
- Стойков Ст. [Stoikov St.] (1967), *Банатският говор* [Banatskiŭt govor], София.
- Стойков Ст. [Stoikov St.] (1968), *Лексиката на банатския говор* [Leksikata na banatskiŭa govor], София.
- Стойчев Т. [Stoichev St.] (1965), *Родопски речник* [Rodopski rechnik], [в:] *Българска диалектология. Проучвания и материали* [Bŭlgarska dialektologiŭa. Prouchvaniŭa i materialŭi], кн. II, София, с. 119–314.
- Тончева Хр. [Toncheva Hr.], Илиев Ив. [Iliev Iv.] (2016), *Говорът на село Припек, Джебелско* [Govorūt na selo Pripek, Dzhebelsko], Пловдив.
- ЭССЯ 4 [ĖSSIĀ 4], *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* [Ėtimologicheskii slovar slavianskikh iazykov. Praslovianskii leksicheskii fond], вып. 4 (*čabŕniti – *dŕl'a), ред. О.Н. Трубачев [O.N.Trubachev], Москва 1977.
- Arabagiski P., Jakovsky J. (1844), *Nauka kristianska za kristianete od Filibeliskata darxiava*, Rim.
- Jakovsky J. (1866), *Nad-hortuvane* [в:] *Knigice od molitvi* [...] K. Pooten, biskup od Maronia i apostolski namestnik od Antivari, Rim, с. 149–150.
- Pooten K. (1866), *Knigice od molitvi* [...] K. Pooten, biskup od Maronia i apostolski namestnik od Antivari, Rim.
- Walczak-Mikołajczakowa M. (2004), *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii. Język utworów II połowy XVIII wieku*, Poznań.